

สรุปรายงานเข้าอบรม หัวข้อ การวิจัยเชิงคุณภาพขั้นแนะนำสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์

โดย ผศ.นันทิตา อนันตชัย

วันที่ 13 สิงหาคม 2565 มหาวิทยาลัยขอนแก่นได้จัดอบรมหัวข้อการวิจัยเชิงคุณภาพขั้นแนะนำสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์ บรรยายโดย ผศ. ดร. ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์ สาขาวิชาสังคมศาสตร์ (พัฒนาสังคม) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เนื้อหาการอบรมประกอบด้วย 4 หัวข้อหลัก ได้แก่ หลักการวิจัยเชิงคุณภาพ การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ การตรวจสอบคุณภาพข้อมูลเชิงคุณภาพ และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งสามารถสรุปประเด็นที่ได้จากการอบรมดังนี้

1. หลักการวิจัยเชิงคุณภาพ

ปกติแล้วการวิจัยทางสังคมศาสตร์แบ่งออกเป็น 2 สาย ได้แก่ การวิจัยเชิงปริมาณ ข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลที่สามารถวัดได้ และการวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลเชิงบรรยายซึ่งไม่ใช่ปริมาณที่สามารถวัดได้แน่นอน

กระบวนทัศน์ของการวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มตีความนิยม (Interpretative Social Science) โดย Max Weber เสนอแนวความคิดการศึกษาทางสังคมศาสตร์ คือ การศึกษากระทำทางสังคม (Social Action) และการอธิบายการกระทำดังกล่าวจะต้องทำความเข้าใจเชิงการตีความ (Verstehen) ต้องทำความเข้าใจการกระทำ แนวคิดแนวปฏิบัติของคนที่จะศึกษาจากการกระทำ อากัปกิริยา คำพูด อย่างมีเหตุผล โดยไม่ใช้มุมมองของผู้วิจัย

2. กลุ่มปรัชญาปรากฏการณ์นิยม (Phenomenalism) มีต้นความคิดมาจากนักปรัชญาชื่อ Edmund Husserl โดยมีนักปรัชญาอีกคนหนึ่ง คือ Alfred Schultz เป็นผู้สืบทอดจนเป็นที่นิยมใช้เป็นปรัชญาหนึ่งในการศึกษาสังคมในปัจจุบัน มีสาระสำคัญคือ สังคมมนุษย์มีลักษณะเคลื่อนไหว (dynamic) อยู่ตลอดเวลา ปรากฏการณ์ทางสังคมจึงมีสภาพแตกต่างกันตามลักษณะเฉพาะของมนุษย์ที่เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งจะแสดงพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมและบริบท (context) ซึ่งตนอาศัยอยู่ ณ เวลานั้น (Time & Space)

ดังนั้น การวิจัยทางสังคมจึงต้องพิจารณามนุษย์ โดยดูจุดเปลี่ยนตามช่วงเวลาเพราะเวลาเปลี่ยนไปสังคมเปลี่ยน โดยผู้ศึกษาต้องพยายามถอดการกระทำของมนุษย์ที่ทำให้สถานการณ์เปลี่ยน ดังคำว่า “เวลาเปลี่ยน โลกเปลี่ยน”

ห้องทดลองของการวิจัยทางสังคมคือ สังคม ซึ่งจะต้องเก็บข้อมูลทาง Hard data และ Soft data และมีการตีความสรุปข้อมูลแบบอุปนัย (Inductive Analysis)

การกำหนดหัวข้อวิจัยเชิงคุณภาพ

- กำหนดจากการสังเกต จากแนวคิดทฤษฎี หรือประสบการณ์ของผู้วิจัย
- สามารถปรับเปลี่ยนคำถาม วัตถุประสงค์ใหม่ได้
- มุ่งเน้นตอบคำถาม อย่างไร - How และทำไม - Why เป็นหลัก

เปรียบเทียบความแตกต่างของการวิจัยเชิงคุณภาพและวิจัยเชิงปริมาณ

ประเด็น	วิจัยเชิงคุณภาพ	วิจัยเชิงปริมาณ
การเก็บข้อมูล	เก็บจากบุคคลที่อยู่ในบริบทของสิ่งแวดล้อมที่จะศึกษา	เก็บตามตัวแปรที่ตั้งไว้
ข้อมูลที่ได้	ข้อมูลเชิงบรรยาย วัดไม่ได้ มีมากมายมหาศาล	ข้อมูลเป็นปริมาณวัดได้ จำกัดเฉพาะตัวแปรที่กำหนด
กลุ่มเป้าหมาย	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Performance) เช่น ผู้รู้ ซึ่งต้องมีการกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล	ประชากร หรือกลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนที่น่าเชื่อถือ (ปริมาณที่เหมาะสมและวิธีสุ่มที่เหมาะสม)
วัตถุประสงค์/คำถาม	อาจปรับเปลี่ยนได้ระหว่างทำการวิจัย	ไม่เปลี่ยนแปลง

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนดังนี้

- สัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ซึ่งใช้ประกอบกันเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม แล้วสังเกตแบบแผนความสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์และการให้ความหมาย ซึ่งผู้วิจัยต้องมีทักษะในการสัมภาษณ์ที่ทำให้ KP ไม่รู้ตัวว่าถูกสัมภาษณ์ ต้องสังเกตกิริยาความรู้สึกของ KP ระหว่างสัมภาษณ์ด้วย

การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม คือ มองดูอย่างมีจุดหมาย ไม่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์แต่เฝ้าดูปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเป้าหมาย

- ควรเริ่มเก็บข้อมูลจากการทำความรู้จัก แนะนำตัว ชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัย ผลที่จะได้ และควรใช้เวลาไม่เกิน 1 ชั่วโมง ต่อการสัมภาษณ์ ต่อประเด็นที่จะศึกษา (30 – 45 นาที)

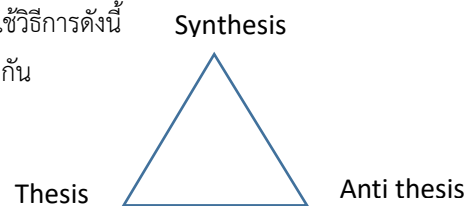
- ระหว่างสัมภาษณ์ควรสังเกตอากัปกิริยาของผู้ให้ข้อมูล เช่น เบื่อหน่าย เศร้าเสียใจ ผู้วิจัยควรเปลี่ยนประเด็นการสนทนา “ต้องเป็นคนใจะแจ๊ะ” แต่ต้องระมัดระวังกิริยาท่าทาง การแสดงออก ให้เกียรติ และจริงใจ

- ขอบคุนและกล่าวลา (เป็นเรื่องสำคัญ)

3. การตรวจสอบคุณภาพข้อมูลเชิงคุณภาพ

ใช้หลักการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) คือ การแสวงหาความเชื่อถือของข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน ซึ่งใช้หลักการเดียวกับวิธีวิภาษวิธี (Dialectical Method) สามารถเลือกใช้วิธีการดังนี้

- ตรวจสอบโดยใช้วิธีการต่างกัน - การตรวจสอบโดยใช้แหล่งข้อมูลต่างกัน
- การตรวจสอบโดยใช้ ผู้เก็บข้อมูลต่างกัน
- การตรวจสอบโดยใช้เครื่องมือต่างกัน

4. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

เริ่มจากจัดเตรียมข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยจัดระเบียบทางกายภาพของข้อมูล ได้แก่ การถอดเทปบันทึกเสียง จากนั้นควรจัดพิมพ์ข้อมูลลงในโปรแกรมคอมพิวเตอร์ทันที (แนะนำให้ใช้ โปรแกรม Microsoft Word) รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เช่น ภาพ แผนที่ วิเคราะห์ข้อมูลอาจทำโดยระบบมือหรือโดยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

เงื่อนไขในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลพร้อมกับการเก็บข้อมูล ข้อมูลจากมุมมองของคนในสร้างข้อสรุปชั่วคราวแล้วพิสูจน์ซ้ำ และนักวิจัยต้องทำการวิเคราะห์ด้วยตนเอง

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

1. การเก็บข้อมูลจากงานสนาม (Collecting) โดยพิจารณาโน้ตค้น คำถาม ประเด็นปัญหา หัวข้อ ดูว่าสะท้อนอะไรเพื่อสรุปย่อ โดยมุ่งไปที่การตอบคำถามหลักแต่ละข้อ เพื่อสรุปออกมาเป็นใจความสำคัญ

2. การทำรหัสข้อมูล (Coding) มีลักษณะคล้ายตัวแปรในวิจัยเชิงปริมาณ พิจารณาจากวลี ประโยค หรือข้อความสำคัญ ซึ่งการทำรหัสมี 2 ลักษณะ ได้แก่ สร้างรหัสชั่วคราวก่อนลงภาคสนาม และการสร้างรหัสหลังลงภาคสนามมาแล้ว

เทคนิคการจำแนกข้อมูลเพื่อลงรหัส โดยการจำแนกกลุ่มคำชุด หาความสัมพันธ์ร่วม (เป็นประเภทของ เป็นวิธีของ เป็นส่วนหนึ่งของ เป็นเหตุผลของ เป็นขั้นตอนในการใช้แทน)

3. การสะท้อนความคิด (Reflexing) เป็นการทบทวน ไตร่ตรอง และตรวจสอบกลุ่มข้อมูลที่ถูกรหัสว่าสอดคล้องตามตัวแปรเชิงมนทัศน์และนิยามปฏิบัติการหรือไม่ หากไม่สอดคล้อง ต้องพิจารณาว่าจะปรับข้อสรุปใหม่ อย่างไร อะไรคือจุดเปลี่ยนแปลง และมีความสำคัญอะไรจึงต้องเปลี่ยน

4. การทำข้อสรุปชั่วคราว (Memoing) เป็นการเขียนความคิดในเชิงทฤษฎีที่ได้จากการทำรหัส ข้อมูลและความสัมพันธ์ของรหัสข้อมูลที่ให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจขึ้นมา